

NAFTA

Kodėl kaimynai už degalus moka pigiau?

Kodėl latviai ir estai už degalus moka pigiau? Kodėl netiriamas kartelis degalų rinkoje, kurį pastebi net močiutės? Kada baigsis „Mažeikių naftos“ dominavimas, o kartu ir piktnaudžiavimas rinkoje?

Jūratė Šovienė

LR konkurencijos tarybos narė

Tokių ir panašių klausimų tenka girdėti nuo tų laikų, kai Lietuvos degalų sektorius buvo atiduotas į rinkos ekonomikos glėbį. Vos tik degalų kainos pakyla į viršų vartotojo nenaudai, politikai, kurie abejoja rinkos ekonomikos nauda, bet nedvejoja dėl Lietuvos ekonomikos flagmano negerų kėslų, skuba į pagalbą monopolininko skriaudžiamiesiems vartotojams.

Strateginė įmonė

Kainoms esant ramybės būsenos politikai ir valdininkai prisimena, kad Mažeikių naftos perdirbimo gamyklą valdanti bendrovė (dabar tai AB „ORLEN Lietuva“) priskirta prie įmonių, kurios yra svarbios nacionaliniam šalies saugumui užtikrinti, daro didelę įtaką Lietuvos ekonomikai. Ji yra vienintelė Baltijos šalyse naftos produktų gamybos įmonė, viena didžiausių šalies eksportuotojų. Pasak valdininkų, ji – ir didžiausia šalyje mokesčių mokėtoja, sukuria tūkstančius darbo vietų ne tik pačioje įmonėje, bet ir kitose įmonėse, kurios platina, tiekia, transportuoja ir parduoda Mažeikiuose pagamintus naftos produktus.

Teisybės dėlei reikėtų pripažinti, kad didžiąją dalį įmonės pervedamų mokesčių (PVM ir akcizą) sumoka vartotojai, pirkdami degalus. Vartotojai mokesčius moka nepriklausomai nuo to, kur tie degalai yra pagaminti, o darbo vietos įmonėse, kurios platina, tiekia, transportuoja ir parduoda naftos produktus, išliktų ir tuomet, jei šios įmonės dirbtų su kito gamintojo pagaminta produkcija. Tačiau tai tik detalės. Svarbiausia, kad Mažeikių naftos perdirbimo gamykla yra tikras nacionalinis pasididžiavimas, kaip koks nacionalinis čempionas.

Kaip jau minėta, aprašytos nuotaikos vyrauja tik kainų ramybės, na, dar ir nesėkmingų gamyklos veiklos metų laikotarpiu. Visu kitu metu degalų rinkos probleminiai

klausimai nukreipiami Konkurencijos tarybai, kuri uoliai dirba juos nagrinėdama.

Nuo 2000 m. Konkurencijos taryba nustatė net tris Mažeikių naftos perdirbimo gamyklą valdančių įmonių padarytus konkurencijos teisės pažeidimus, buvo skirtos baudos, Konkurencijos tarybos sprendimai dėl pažeidimų patvirtinti Lietuvos administracinių teismų.

Be minėtų pažeidimų tyrimo, Konkurencijos taryba yra atlikusi ne vieną degalų rinkos tyrimą, vertinusi dešimtis susirūpinusių klausėjų aprašytų situacijų, atsakinėjusi kartais ir į labai keistus klausimus. Visos šios veiklos tikslas – nustatyti degalų rinkos problemas.

O problemų liberalizuotose rinkose, žinia, gali kilti ne tik dėl neteisėtos rinkos dalyvių veiklos – kartelių, piktnaudžiavimo dominuojama padėtimi, neteisėto įmonių susijungimo. Problemų liberalizuotose rinkose kyla ir dėl neteisėtos arba teisėtos, bet nepagrįstos valdžios veiklos. Valdžios veiksmai rinkose kartais sukelia netgi daugiau neigiamų pasekmių nei rinkos dalyvių veiksmai: tai didesnės kainos vartotojams, mažesnis pasirinkimas, mažiau arba jokių investicijų.

Valdžia gali daug

Valdžios veiksmus, priešingai nei rinkos dalyvių, galima įteisinti ministro įsakymu. Paaikškęs, kad toks teisės aktas neatitinka Konkurencijos įstatymo reikalavimų, ministro įsakymo nuostatas galima perkelti į Vyriausybės nutarimą, o Vyriausybės nutarimo, reikalui esant, – į įstatymo. Be abejo,

kartais galima ir nieko neveikti. Šių ar panašių pavyzdžių rastume panagrinėję ir degalų sektoriaus teisinį reguliavimą.

Konkurencijos tarybos nustatytų pažeidimų bei rinkos tyrimų degalų sektoriuje išvados byloja, kad valdžios veiksmai degalų rinkos uždaramui bei kainos rinkoje susiformavimui daro tikrai ne menkesnę įtaką nei Mažeikių naftos gamyklos konkurencijos teisės pažeidusi veikla. Valdžios institucijos raginamos mažinti kliūtis konkurencijai, sudaryti geresnes sąlygas importui ir didesniai konkurenciniam spaudimui, nes tai yra efektyviausias kainų mažinimo veiksnys.

Deja, Mažeikių naftos gamykla, kaip ir dera nacionaliniam čempionui, buvo ir tebėra glojama valdžios. Tačiau kaip ir tikriesiems sporto čempionams, kuriais didžiuojasi visa Lietuva, mokamos premijos mokesčių mokėtojams kainuoja, taip ir valdžios globa įmonėms, kurias keiksnoja visa ar dalis Lietuvos, kainuoja – tiems patiems mokesčių mokėtojams.

Galima pajuokauti, kad į klausimą, kodėl latviai ir estai už degalus moka pigiau, tėra vienintelis ir labai paprastas atsakymas: todėl, kad jie neturi savo nacionalinio „čempiono“ – naftos produktų perdirbimo įmonės. Kaimyninių rinkų infrastruktūra pritaikyta importui, ten vyksta arši rinkos žaidėjų konkurencija. Mūsų šalyje pritaikyta Mažeikių naftos gamyklos patogumui.

Antai dar 1998 m. priimtas Akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymas draudė valstybės institucijoms kelti reikalavimus bendrovei „Mažeikių nafta“ ir jos ant-

rinėms įmonėms dėl jų veiklos ar neveikimo, padaryto iki įmonių privatizavimo. Šia įstatymo privilegija Mažeikių naftos gamykla gynėsi nuo Konkurencijos tarybos skirtos baudos dėl piktnaudžiavimo dominuojama padėtimi iki 2003 m. Konstitucinis Teismas minėtą įstatymo nuostatą pripažino pažeidžiančia LR Konstituciją.

Kliūtys degalų importui

Net iki 2010 m. Lietuvoje nebuvo infrastruktūros, reikalingos priimti tanklaiviais importuojamiems naftos produktų kiekiams, kurie sudarytų nors ir menką konkurencinį spaudimą nacionaliniam „čempionui“. O kam? Juk Mažeikių naftos gamykla gali degalais aprūpinti visą Lietuvą. Taigi ir esama valstybės įmonės „Klaipėdos nafta“ infrastruktūra buvo sukurta ir naudojama išimtinai Mažeikių naftos gamyklos eksporto poreikiams tenkinti (apie 80 proc. bendros naftos produktų krovos sudarė Mažeikių naftos gamyklos produkcija).

Iki šiol galiojantis teisės aktais nustatytas reikalavimas naftos produktų importuotojams kaupti naftos produktų valstybės rezervą yra palankesnis Mažeikių naftos gamyklai, nei jos konkurentams. Tai tampa viena iš kliūčių pastariesiems siekiant sudaryti konkurencinį spaudimą naftos produktų rinkoje. Nekvestionuotinas tokio reikalavimo būtinumas. Tačiau Europos Sąjungos valstybėse narėse, siekiant sumažinti importuotojų parduodamų prekių sąnaudas ir tokiu būdu prekės kainą vartotojams, yra įteisinta plati ūkio subjektų, importuojančių degalus, veiksmų laisvė kaupti privalomąjį naftos

Problemų liberalizuotose rinkose kyla ir dėl neteisėtos arba teisėtai, bet nepagrįstos valdžios veiklos

produktų valstybės rezervą kitose valstybėse. Šios kliūtys net ir po kelių Konkurencijos tarybos atliktų tyrimų tiek dėl energetikos ministro įsakymo, tiek dėl Vyriausybės nutarimo, reglamentuojančių privalomojo valstybės rezervo saugojimo tvarką, įveikti nepavyksta.

Tiesa, teisės aktais buvo padidintos galimybės valstybės rezervą saugoti užsienio šalyse nuo 10 iki 30 proc. visų privalomų saugoti atsargų. Ne viename spaudos pranešime pasidžiaugta degalų rinkos liberalizavimu. Įvykusi 2011 m. Tačiau praktikoje importuotojams, norintiems saugoti degalus užsienio valstybėse, belieka sulaukti, kol Lietuva pasirašys tarptautines sutartis dėl degalų saugojimo. Lietuvos sudarytų sutarčių skaičius daugelį metų išlieka stabilus – viena. Su Latvija. O štai kaimynės turi pasirašiusios net po šešias tarptautines sutartis dėl degalų saugojimo.

Viena iš kliūčių importuoti degalus yra ir reikalavimas Lietuvoje juos parduoti tik su biopriedais. Tam reikalingos papildomos investicijos – degalų terminalas, registruotas akcizinis sandėlis – galbūt ir neatrodytų ypatinga kliūtis, jeigu Lietuvoje netrūktų naftos produktų talpyklų, kurios būtų laisvai priimanamos importuotojams. Deja, privačių talpyklų skaičius ir bendrasis tūris Lietuvoje nėra pakankamas valstybės rezervui saugoti, o valstybinė Lietuvos naftos produktų agentūra taip pat turi tik ribotas galimybes priimti saugoti valstybės rezervui tenkančius naftos produktus ir nepatenkina naftos produktų importuotojų poreikio.

Šiandien „čempionas“ – rytoj jau ne

Tai tik keletas valstybės rūpinimosi Mažeikių naftos perdirbimo gamykla pavyzdžių. Tačiau, nepaisant valstybės globos, pastarieji metai nacionaliniam „čempionui“, deja, nepalankūs: kyla jo išlikimo rinkoje klausimas.

Ironiška, bet konkurencijos ekspertų atliekami tyrimai rodo, kad valdžios saugomų nacionalinių „čempionų“ pajėgumai konkuruoti tarptautinėse rinkose yra silp-

nesni nei tų, kuriuos grūdina konkurencija nacionalinėse rinkose. Kas galėtų paneigti, kad Mažeikių naftos gamyklos pavyzdys tai patvirtina?

Lietuvos vartotojai, perkantys praktiškai tik Mažeikiuose pagamintus degalus (apie 90 proc. viso Lietuvos rinkoje suvartojamo degalų kiekio) dėl nacionalinio „čempiono“ padėties nesijaudina. Juk jokio skirtumo, kur pagamintus degalus – Skandinavijos valstybėse, Rusijoje ar Lietuvoje – pilti į savo automobilio baką. Nesijaudina dėl to ir Latvijos bei Estijos vartotojai, Mažeikių naftos gamyklos produkcijos perkantys daugiau kaip perpus mažiau nei Lietuvos vartotojai.

Rinkos ekonomikos dėsniai negailėstingi: tik efektyvūs gali išlikti, mažiau efektyvūs privalo užleisti vietą kitiems ir nueiti užmarštin. Nors ir kokie dideli, garsūs, galingi ir nepakartojami kadaise atrodė. Taip atsitiko ne su viena pasaulyje garsia įmone ar prekės ženklu. Tačiau mums, *post homo sovieticus*, tai per daug žiauru, juk „anuomet“ tokie niekada nebankrutuodavo.

Todėl dėl Lietuvos nacionalinio „čempiono“ – „Mažeikių naftos“ ir jaudinasi politikai bei valstybės pareigūnai. Visi intensyviai ieško būdų, kaip palengvinti įmonės, sunkiai beatlaikančios konkurenciją tarptautinėje erdvėje, dalią. Mažeikių gamyklai siūlomi palankesni Lietuvos valstybei priklausančios įmonės „Lietuvos geležinkeliai“ teikiamų naftos produktų pervežimo paslaugų tarifai, tariamai liberalizuotų galimybių kaupti naftos produktų rezervą užsienyje įšaldymas bei kitos priemonės.

Tačiau ar valstybės politikai ir pareigūnai jaudinasi pagrįstai?

Be abejo, jaudintis reikia. Tik ne dėl nacionalinio „čempiono“, bet dėl Mažeikių ir aplinkinių rajonų gyventojų, kurių be darbo gali likti mažiau, nei lieka vidutiniškai per metus Lietuvoje bankrutuojant keliems šimtams smulkių bei vidutinių įmonių. (Tiesa, neteko girdėti, kad pastaraisiais būtu taip rūpinamasi. Ar ne todėl, kad jie tik smulkūs ir vidutiniai, o ne dideli, turtingi ir įtakingi?)

Jaudintis reikia ir dėl to, ar valstybės institucijų siūlomos nuolaidos atitiks LR Konstitucijos 46 straipsnį, be kita ko, draudžianti konkurencijos iškraipymus bei privilegijas atskiroms įmonėms, bei Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 107 straipsnį, draudžianti valstybės pagalbą. Jaudintis reikia ir dėl to, kad sprendimai, gelbėjantys nacionalinį „čempioną“, iš tiesų būtų ne politiniai sprendimai, tarnaujantys „čempionui“, bet sprendimai, tarnaujantys bendrai tautos gerovei.

O jeigu vien tik tokio nacionalinio „čempiono“ turėjimas yra nacionalinė vertybė, tai nesistebėkime, kad už jo saugojimą nuo rinkos gūsingų vėjų mokame didesnes nei konkurencingos rinkos kainas. Tiesiog džiaukimės ir didžiukimės jas mokėdami. ■